

TÜRK KÜLTÜR TARİHİNİN BİN YILLIK BAŞYAPITI: KUTADGU BİLİG'DEN BU GÜNE ULAŞAN GELENEKLER

Kürşat KOÇAK

*Yrd. Doç. Dr., Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü,
kocakkursat@nevsehir.edu.tr*

ÖZET

Türk Kültür tarihi içerisinde paha biçilmez bir değere sahip olan Yusuf Has Hâcib'in kıymetli eseri Kutadgu Bilig'in içerisinde bulunan İslamiyet öncesi Türk geleneklerinin bir kısmı bu çalışmada ele alındı. Çalışmada görüldü ki Türk milli gelenekleri (Töre), hükümdardan da üstün tutulmuş ve hükümdar ile halkın bu geleneklere itâat etmesi gerektiği Kutadgu Bilig'de sık sık vurgulanmıştır. Kutadgu Bilig, Türk geleneklerinin devlet yönetimine yansımaları olarak kabul edilebilir. Ayrıca Kutadgu Bilig'de toplumla ilgili gelenekler üzerinde ciddiyetle durulmuş ve bunlarla ilgili örnekler eserde verilmiştir. Örneğin konukseverlilik, yağ aşı, tuz-ekmek hakkı geleneği bunlar içerisinde sayılabilir.

Anahtar Kelimeler: Kutadgu Bilig, gelenek, bey, tuz-ekmek.

THE MILLENARIAN MASTERPIECE OF TURKISH CULTURAL HISTORY: TRADITIONS FROM KUTADGU BILIG TO TODAY'S

ABSTRACT

We identified Turkish national traditions before Islam in Kutadgu Bilig, Yusuf Has Hacıb's valuable work which illuminates the eras and a priceless work for Turkish cultural history. In this study, we see that Turkish national traditions (Töre) were more important than the ruler and it is often emphasized that both the ruler and the people had to obey the traditions. Kutadgu Bilig can be accepted as a reflection of Turkish traditions on State management. Also, Kutadgu Bilig mentions the traditions about public strongly and tells some illustrations about them. For example, hospitality, food for dead people, the right of salt and bread.

Key words: Kutadgu Bilig, tradition, ruler, salt and bread.

GİRİŞ

Gelenekler ve törenler, insan hayatını düzenleyici kurallar sisteminin bir kısmını meydana getirir. Bu kurallar sistemi dil, ahlak ve hukuka bağlı olarak gelişen ve çoğunlukla kaynağını mitolojiden alan canlı olgulardan oluşur. Gelenekler bir bakıma milli kültürü düzenleyici ve milli varlığı pekiştirici kurallar bütünüdür. Bu düzenleyici kurallara genel bir isimle "norm" denir. Bir sosyal norm, bir toplumda yaşayan insanların neyi ne zaman ve nasıl yapmaları gerektiğini bildiren bir kaidedir (Baltacıoğlu, 1972: 31-33; Güngör, 1996: 88). Normlar, kuşaktan kuşağa aktarılan bilgi ve uygulamaları temsil ederler. Bu uygulamalara geleneklerin hâkim olduğu milletlerde sıkça rastlanmaktadır. Bu aktarımı sistemleştiren âdet ve gelenekler, yavaş yavaş bağlayıcı kurallara dönüşerek kabileden devlete geçişte hukukun temelini oluştururlar (Ana Birtanica, 2004: 17/324; İslam

Ansiklopedisi, 2007: 34/87; Meydan Larousse, 1990: 9/769). Çalışmada gelenekler konusunda özel bir eser ele alınacaktır. Bu eser siyasetname, öğüt kitabı ve daha birçok özelliği olmasının yanında Türk kültür tarihine de ışık tutan bir eserdir. Kutadgu Bilig, Türk kültür tarihi açısından yeterince değerlendirilmemiştir. Bu incelemede sınırlı olsa da Türk kültür tarihinde çok önemli bir yere sahip gelenekler incelenecektir. Ayrıca Kutadgu Bilig’de Türk milli geleneklerinin devlet adamları ve hükümdarları nazarında uygulaması ele alınacaktır.

Türk tarihinde eşi ve benzeri nadir bulunan hikmetli kitaplardan bir tanesi de Kutadgu Biligdir. Bu eserin yazarı ünlü devlet adamı ve Türk filozofu Yusuf Has Hâciptir. Yusuf Has Hâcip, çağları aşan bir eser vermiştir. Eseri günümüz ve de daha ileri yüzyılların ihtiyaçlarına cevap verecek kalitededir. Lakin bu kitabın değeri, halk içinde özellikle ilköğretim ve orta öğretim düzeyinde yeterince bilinmemektedir. Yusuf Has Hâcip’in yaşadığı çağda daha Avrupa’da ilkel bir feodal düzen var iken bu eser bize Türklerin ulaştığı ileri medeni düzeyi göstermektedir. Ancak kitabın değeri okundukça anlaşılmakta ve konumuzla ilgili verdiği bilgilerin ise hazine değerinde olduğu görülmektedir. Karahanlı Türk devleti devrinde yazılan bu kitap, hükümdar Buğra Han’a takdim edilmiş ve tamamen Türk devlet adamları ve halkına devlet yönetimi ve siyaset bilgisini öğretmek amacıyla yazılmıştır. Bu kitapta Yusuf Has Hâcip, Türk tarihinin ve kültürünün içerisinde süzülüp gelen değerli bilgileri kâğıda aktararak Türk kültür tarihi açısından kıymetli bir eser bırakmıştır. Kutadgu Bilig, 11. asırda yazılmış olan Türk-İslâm kültürünün en önemli eserlerinden biridir. Her medeniyet kendini korumak ve sürdürmek adına bazı hakikatler ve değerler oluşturur. Bunlarla o medeniyet kendi teorik çerçevesini oluşturduğu gibi kendisini ve devamını da korumaya alır. Bir medeniyete mensup olmak, bir anlamda bu hakikatlere mensup olmaktır. Bunların zaman içinde yıpranması, o medeniyet adına gerileme olduğu gibi bu değer ve hakikatlerin hatırlanması ve belki de yeni içeriklerle zenginleşerek yeniden hayata aktarılması, o medeniyetin canlılığını sağlar. Bu bakımdan millet hayatından geriye kalan maddi ve manevi malzeme, bu anlamdaki bir süreklilik adına önem taşır (Altan, 2010: 126).

Türk milli tören ve gelenekleri, Türkleri çelik sağlamlığında bir arada tutan mayaları olmuştur. Türk milli gelenekleri statükocu ve stabil değildi. Ancak yenileşme, değişime, ilerlemeye çok açıktı. Gelenekler, milli dayanışmaya da fevkalade önem vermekteydiler. Bunun sayesinde ki Türkler, yeni yurt edindikleri topraklara neredeyse devlet mekanizmasını da taşımaya bilmişlerdir. Çünkü Türklerin devletleri, milli gelenekle üzerine tesis edilmişti. Milli gelenekler, yer ve zamana göre de devlet teşkilatından daha üstün olmuşlardır. Balasagunlu Yusuf Has Hâcip de bunu çok iyi bildiği için Hükümdara öğüt verirken şu sözleri söylemiştir. **“Beyler örf ve kanuna nasıl riayet ederlerse, halkta aynı şekilde örf ve kanuna itâat eder”** (Yusuf Has Hâcip, 2003: 159 (2111)). Burada şunu anlatmıştır hükümdara; gelenekler, töreler kanunlar senin üstünde onlara uy ki düzen bozulmasın, devletin temeli sarsılmasın ve bozulup yok edilmesin; Yusuf Has Hâcip’in bu düşüncesinde Türk devlet sisteminin bin yıl önce olgunlaştığı, bir felsefesi olduğu ve Türk dilinin de edebi bir yazıya dönüştüğü görülmektedir (Genç, 2002: 60).

KUTADGU BİLİG'DE BULUNAN GELENEKLER

Yusuf Has Hâcip, İslamlıktan önceki Türk kültürünü çok iyi bildiği gibi Arap, İran dili ve kültürlerini, hatta Batının klasik eserlerini büyük olasılıkla bilmektedir. Yusuf Has Hâcip, yasa ve yönetim alanında Kutadgu Bilig'i yazarken eski Türk geleneklerine sıkı sıkı bağlı kalmıştır. Ayrıca Yusuf Has Hâcip, Göktürk yazıtlarında "İlig tutup törüg itmiş", ya da Türk budunun ilin törüsün tutabirmiş, (yani yurdu yönetip düzenlemiş, Türk ulusunun yurdunu, töresini yönetmiş düzenlemiş) başka bir yerde de, "Türk, Oğuz beyleri, milleti, işitin! Üstte gök basmasa, altta yer delinmese, Türk milleti ilini töreni kim bozabilecekti?". Burada tuta birmek "yönetmek", itibirmek "düzenlemek", törüde "töre, gelenek, yasa" anlamındadır. Yusuf Has Hâcip de Türklerin bu geleneğine uyararak Kutadgu Bilig'ini bir tore (gelenek) ve yasa kitabı olarak yazmıştır (Dilâçar, 2003: 28; Ergin, 2006: 17). Yusuf Has Hâcip özellikle devlet yönetimindeki tören ve gelenekleri, eserinde zikretmiştir. Bunlardan bir kısmı, aşağıda mümkün olduğunca açıklanacaktır.

Türk devlet geleneklerinde tahta çıkmak veya Tanrı'nın taht vermesi, hükümdarlık anlamına gelmekteydi ve Türkler için çok değerli bir makamdı. Ayrıca taht sahibi olmak, baht sahibi olmak demektir. **"Devran sana memleket ve taht verdi; Tanrı bu taht ile bahtını daim etsin"** (Yusuf Has Hâcip, 2003: 18 (92)). Türklerde tahta çıkmaya hak kazanan hükümdar, Tanrı'nın seçtiği (Tanrı'nın tahtı bağışladığı, tahta çıkmasına rıza gösterdiği), ona güç ve kuvvet ihsan ettiği kişi idi. Yusuf Has Hâcip eserinde bunu belirtmiş ve beyin sahip olması gerektiği özellikleri de belirtmiştir. Bunlardan bazıları; **"Eğer beylik akıllı bir insanın eline geçerse, o ülkesini huzura kavuşturur; sen bu söze inan"** (Yusuf Has Hâcip, 2003: 136 (1781)). **"Tanrı kime beylik işini verirse ona işi ile mütenâsip akıl ve gönül de verir"** (Yusuf Has Hâcip, 2003: 147 (1933)). **"Halk için beyin cesûr ve kahraman olması iyidir; büyük işleri ancak bu meziyetleri ile karşılamak mümkündür"** (Yusuf Has Hâcip, 2003: 149 (1961)). **"Bey, cesur, kahraman ve atılgan olmalı; bey, cesareti ile düşmana karşı koyar"** (Yusuf Has Hâcip, 2003: 154 (2043)). **"Bu beylik işini hep beyler bilir; kanun ve nizam, örf ve âdet onlardan gelir"** (Yusuf Has Hâcip, 2003: 147 (1931)). **"Beyler, örf ve kanuna nasıl riayet ederlerse halkta aynı şekilde örf ve kanuna itaat eder"** (Yusuf Has Hâcip, 2003: 159 (2111)). **"Sen her vakit doğrulukla hüküm et; beylik kanûn ile ayakta durur"** (Yusuf Has Hâcip, 2003: 380 (5285)).

Yusuf Has Hâcip, eserinde hükümdar kişinin iyi yönlerini sıralarken beyliğin kötü yönlerini de belirtmiştir. Bunlardan bir kaçını sıralayabiliriz. **"Olmayacak kimseye devlet ve saâdet gelirse, o ayağına gelen bu devleti derhal deper"** (Yusuf Has Hâcip, 2003: 132 (1715)). **"Bilgisize devlet ve saâdet gelirse, halkın arasına fesât girer ve bu, memleket için öldürücü bir felaket girer"** (Yusuf Has Hâcip, 2003: 136 (1780)). Burada Türk devlet anlayışındaki köklü geleneği görmemiz mümkündür. Çünkü, Yusuf Has Hâcip eserinde gelenekleri anlatırken köklü atasözleri ve özdeyişleri kullanmaktadır. Kullandığı bu edebi nitelikteki cümleler göstermektedir ki; Yusuf Has Hâcip'in zihninde köklü bir mazi ve devlet geleneği vardır.

Eski Türk devlet anlayışında hâkimiyet sembollerinden bir tanesi de başkenttir. Türk hükümdarlarının hâkimiyetini ilan ettiği, Türk bayrağının dalgalandığı ve karargâhlarının bulunduğu merkeze başkent denirdi.

Türk devlet gelenekleri içinde Türklerin ilk ve kutlu başkenti, Ötüken olarak bilinmektedir. Ötüken ile ilgili olarak Göktürk yazıtlarında ciddi değerlendirmeler mevcuttur. **“Ötüken yerinde oturup kervan, kafile gönderirsen hiç bir sıkıntı yoktur. Ötüken ormanında oturursan ebediyen il tutarak oturacaksın”** (Ergin, 2006: 5). Yusuf Has Hâcip, Kutadgu Bilig’de Ötüken’le ilgili olarak Ötüken’deki beyin sözünün dinlenmesi gerektiğini belirtmiştir. **“Tecrübeli, sözünü düşünerek söylemiş olan Ötüken beyi ne der dinle”** (Yusuf Has Hâcip, 2003: 149(1962)).

“Gök gürlledi, nevbet davulunu vurdu; şimşek çaktı, hakan tuğunu çekti” (Yusuf Has Hâcip, 2003: 18 (86)). Eski Türk devletlerindeki geleneklerden bir tanesi de nevbet çaldırmaktır. Bu müzik aletleri ise davul ve boru idi. Davul ve boru çıkarttıkları gür sesleri için sürekli hükümdarın otağında çalınırdı ve hükümdarlık alametlerinden bir tanesi idi. Davul ve boru çalınması hükümdarın tuğunun bir parçasıdır. Tuğun dikilmesi, aynı zamanda hakanın yanında kös ve davulun çalınması anlamına gelirdi. **“Han Tuğ vurdu, Han növbet davulu vurdu, mehterhâne çaldı”** (Kâşgarlı Mahmûd, 2006: I/479; III/127). Davul ve boru çaldırma geleneğine ait olabileceğini düşündüğümüz davul ve kösü, Oğuz Han destanında görmekteyiz (Oğuz Destanı, 1972: 69). Nebbet çaldırma ve tuğ dikme geleneğini, Hun ve Göktürkler’de de bulunduğunu bilmekteyiz. Çin kaynaklarında davul ve boru ile ilgili bilgiler bunu teyit etmektedir Ancak davul ve borunun çalınması, hâkimiyet alameti de olması Çin kaynaklarında sık sık zikredilmesine sebep olmuştur (Liu Mau-Tsai, 2006: 93, 286; Jên-t’ang, 1968: 55; Chavannes, 2007: 56, 90). Göktürk devletinde davul, bir hâkimiyet sembolü olarak bilinmektedir. Ancak bunun yanında savaşlarda da çalınmış olmalıdır. **“Gümbür gümbür nakkareler döğüldü, burması altun tunç borular çalındı”** (Gökyay, 2004: 29). Oğuz boylarının davul ve boru çalma geleneğini uyguladıklarını Dede Korkut hikâyelerinden öğrenmekteyiz.

Kutadgu Bilig’de bulunan geleneklerden birisi de hükümdara itaat anlamına gelen kuşak (kemer) bağlama dır. **“Sen imdi gönlünü hoş tut, artık devlet kuşağını kuşandın”** (Yusuf Has Hâcip, 2003: 50 (553)). Eski Türklerde hâkimiyet ve hükümlanlık sembollerinden olan kemer, eski Türkçede **kur** yani kuşak, kemer (Kâşgarlı Mahmûd, 2006: I/ 324) anlamına gelirdi. Ancak kemer alma ise itaat etme sembolü olmuştur. Kemer alma, itaat etmek olarak ilk defa Oğuz destanında görülmüştür. **“Gur hükümdarı Oğuz Han’ın elçilerini son derece saygı ile karşılayıp ağırladı. İtaat ve İllik kemerini can beline bağladı”** (Oğuz Destanı, 1972: 22). İtaat ve illik kemerini beline takma, kemer alma yani itaat etmektir. Oğuz destanında **“Rum tekfuru Oğuz’a hediyeler gönderdi. Kendi merkezinde oturup kulluk kemerini beline bağladı”** Oğuz’un oğulları Rum ülkesine gitmiş ve Rumları üç defa yenmiştir. Bunun üzerine Rum büyükleri Oğuzun oğullarına gelmişler ve şu sözleri söylemişlerdir. **“Çıkar yolun savaşı aramızdan kaldırmak olduğunu gördük ve itaat kemerini bağladık, kulluk halkasını takındı”** (Oğuz Destanı, 1972: 35, 38). Oğuz destanında özellikle Reşideddin Oğuznamesin’de itaat sembollerinden birini itaat kemeri ve kulluk halkası olarak görmek mümkündür.

Türk devlet anlayışında börk giyme bir semboldü ve mevkiini belirtirdi. Ayrıca Türk halkı da börk giymeyi çok sevmekteydi. Türklerin giymeyi sevdiği ve en çok kullandığı başlık ise börtü. Divanı Lügat- it Türk’te börkle ilgili şu atasözü, Türklerin ne kadar çok börk giymeyi sevdiklerini göstermektedir. **“Tatsız Türk bolmas, başsız börk bolmas= Acemsiz Türk, başsız börk olmaz”** (Kâşgarlı Mahmûd, 2006: I/ 349). Kutadgu Bilig’de ise **“İnsan ne**

kadar büyürse, baş ağrısı da o kadar artar; başı ne kadar büyürse, o kadar büyük bört giyer” denilmiştir (Yusuf Has Hâcip, 2003: 41 (434)).

Eski Türk devletlerinde hükümdarın devlet adamları ve komutanlarla yapmış olduğu toplantı, meclis ve kurultaylarda bulunanların Türk devlet anlayışına uygun kurallara göre oturmasına **orun** denir. Orun, durulan yeri ve mevki ifade eder (İbn Mühennâ Lûgati, 1988: 53). Bu toplantılarda daha doğrusu orunda Yusuf Has Hâcip devlet erkanın ya da toplantıya iştirak eden kişinin geleneklere göre nasıl davranması gerektiği hususunda verdiği bilgiler önemlidir. Bunlardan bir kaç şöyledir. **“Sarayda: bir de bağdaş kurma, yan yatma, yüksek sesle kahkaha atma”** (Yusuf Has Hâcip, 2003: 298 (4114)), **“Başkalarının önündeki yemeğe el uzatma; ey temiz kalpli insan, kendi önündeki yemeği ye”** (Yusuf Has Hâcip, 2003: 299 (4130)). **“Orada bıçak kullanma, kemik sıyırma; başkalarına yemek uzatma ve buyur etme”** (Yusuf Has Hâcip, 2003: 299 (4131)), **“İnsan ne kadar tok olsa bile, beyin yemeğini yemelidir; bu beylerin yemeği ikbalin başlangıcıdır”** (Yusuf Has Hâcip, 2003: 299 (4133)). **“Yine bil ki, kendisine bir şey sorulmadan, beylerin huzûrunda konuşan adam da deli ve ahmaktır”** (Yusuf Has Hâcip, 2003: 80 (963)). Yukarıda görüldüğü gibi Yusuf Has Hâcip, hükümdarın huzurunda yapılması gerekenleri belirtmiştir. Günümüzde bu kurallar, halen geçerli olan görgü kurallarıdır.

Türk devlet geleneklerinde hükümdar maiyetinde görev alan beylere unvan verilmekteydi. Elbette bu unvanlar, insanlara itibar ve yüksek devlet görevleri getirmekteydi. Bu unvanlara sahip olan beyler de hükümdara itaat etmekte ve ona bağlanmaktaydı. Türk devlet geleneğinde unvan verme ile ilgili geleneğin Hunlar ve Göktürkler’de de olduğunu bilmekteyiz. Özellikle Göktürk devri ile ilgili olarak ise “Orhun yazıtları”nda bu geleneği açık bir biçimde görmekteyiz. Bilge Kağan **“ecdadım İteriş Kağan... Töliš, Tarduş milletini orda tanzim etmiş, Yabguyu, Şadı orda vermiş”** (Ergin, 2006: 13). Ayrıca bağlı boy ve kavimler üzerine sefer yapılarak itaat altına alındığını da belirtmiştir. Uygurlardan kalma sekizinci yüzyıla ait Şine-usu yazıtında ise Kül Bilge Han (751 olduğu tahmin edilmekte) unvan alan bey ve kavimlerin isimlerini kaydetmiştir. **“...Üç Birkü’de Tatarlarla kuvvetle çarpıştım. Bir kısım halk itaat etti. Ötügen yerinde kışladım. Düşmandan kurtularak kurtulalım iki oğluma Yabgu, Şad adını verdim. Tarduş, Töliš kavminin üzerine verdim”**, yazıtın bir diğer cümlesinde ise **“Hududu orada tayin ettim, “Çik” kavmine Tutuk verdim. İşbaralar, Tarkanlar tayin ettim”** (Orkun, 1994: 170–174). Çin kaynaklarından edindiğimiz bilgilere göre Göktürk hükümdarı Elig Kağan, Tu-li’ye (Sihih-po-pi) Kağan unvanı vermiş ve onu Doğu Göktürlere Kağan olarak atamıştır. (Eski T’ang Tarihi, 2006: 171.) Yusuf Has Hâcip ise; **“Kimi Inanç-bey, kimi Çağrı-bey, kimi Tigin-bey ve kimi Çavlı-bey olur”** (Yusuf Has Hâcip, 2003: 295 (4068)). **“Kimi yavgu, kimi yugruş veya il-beyi, kimi unvanın eşi olmayan er-öği olur** (Yusuf Has Hâcip, 2003: 295 (4069)). **“O sana unvan ve rütbelere verdi, seni yükseltti; iyilik kapılarını o sana açtı”** (Yusuf Has Hâcip, 2003: 413 (5771)).

Hükümdarın hâkimiyet sembollerinden bir tanesi de elçi göndermek ve elçi kabul etmektir. Yeni bir devlet kurulduktan sonra komşu bir devletten hediyelerle birlikte elçi gelmesiyle de yeni devlet hukuken tanınmış oluyordu. Türk yazıtlarından “Altın Köl” yazıtında elçilik faaliyeti hakkında bilgi verilmiştir: **“Erdemim için Inançu Tüpüt kanka yalabaç bardım, kelürtim.”** (Er Erdem için Tibet hanına elçi olarak vardım, getirdim) (Orkun,

1994: 515, 552). Bu bilgiler ışığında Türk kurumlarının faaliyetleri arasında elçilik görevini de görülmektedir. Yusuf Has Hâcip' e göre ise elçi göndermek, büyük devletlerin hükümdarlarının vasfıdır. **“Şüphesiz bilirsün ki, dünya beyleri memleketten memlekete elçi gönderirler”** (Yusuf Has Hâcip, 2003: 192 (2593)).

Konukseverlik ve misafirperverlik, Türklerin önem verdikleri geleneklerinden biridir. Türkler, konuğa karşı hassas davranmışlar ve onlara iyi muamele etmişlerdir. Konukseverlik, yüce bir davranış olmuş ve konuğa gereken saygı gösterilmiştir. Konuk, kim olursa olsun ev sahibi büyük ikramlarda bulunurdu. Misafirperverlik ile ilgili Gökalp, “Evin dayağı oldur ki, yazdan, yabandan eve bir konuk gelse, er adam evde olmasa, ol, onu yedirir, içirir, ağırlar, gönderir” (Gökalp, 1995: 175) şeklinde değerlendirmiştir.

Türk misafirperverliğinin kökü Orta Asya'dır. Bir yabancı, yurdundan geçtiği bir Şamanist Türk'e “ben senin misafirim” demekle onun misafiri olabiliyor ve bütün ihtiyaçları da karşılanıyordu (Koca, 1977: 59). Yusuf Has Hâcip, misafirin hakkına çok önem vermiş ve onun en iyi şekilde ağırlanması gerektiğini belirtmiştir. **“Yabancıнын kusurunu bağışla, onu yedir ve içir; ey âlim hâkim, misafire iyi muamele et** (Yusuf Has Hâcip, 2003: 45 (495)). **“Tuzu, ekmeği bol tut, başkalarına ikram et; bir kimsenin ayıbını görürsen, açma üstünü ört”** (Yusuf Has Hâcip, 2003: 105 (1328)), **“Gözü tok, başkaları üzerinde tuz-ekmek hakkı olan, cömertlerin nâmlısı ne der dinle. Malını insanlara dağıt yedir içir; mal seni kullanacağına, sen onu kullan”** (Yusuf Has Hâcip, 2003: 96(1191–1192)) **“Adının nâmlı ve şöhretli olmasını dilerse, başkalarına tuz-ekmek yedir; yaşamak dilerse, yine aynı şeyi yap”** (Yusuf Has Hâcip, 2003: 173 (2320)). **“İnsanlık yapan, itimat kazanan ve cömert olan insana, tuz ekme hakkı diye, askerler bunun hakkını öderler”** (Yusuf Has Hâcip, 2003: 173 (2321)).

Türk toplumunda arkadaşlara ve akrabalara hediyeler verilirdi. **“Artut”** deyimini ise at ve ata benzer armağan olup beylere ve başkalarına verilen hediyeyi ifade etmekteydi. Sonradan bu kelime, her türlü armağan için kullanılır olmuştur (Kâşgarlı Mahmûd, 2006: I/109). Silah, at, giyim ve başka nesnelere değişirme âdeti, Türk ve Moğolların da törenlerinde en önemli unsurdur (İnan, 1998: 328). **“Hediye ver; gücün yeterse, ipekli kumaş ver; mümkün ise, dış kirası ver ki, gelenlerin ağız kapansın”** (Yusuf Has Hâcip, 2003:337 (4661)).

Kutadgu Bilig'de Türk devlet ve toplum geleneklerinde çok önemli bir yere sahip olan insan sevgisini görmek mümkündür. Çünkü Türk toplumu, insan odaklıdır. Türkler, çok geniş coğrafyalara taşındığı için insanı daima ön planda tutmak ve korumak zorundaydı. Türk tarihinde çağdaşlarında olduğu gibi büyük insan kıyımları ve kölecilik görülmez. Bazı devletler kendi halkı üzerinde zulüm uygularken zulmetmek Türk tarihinde hemen hemen hiç görülmez. Yusuf Has Hâcip için insan merkezli bir devlet anlayışı vardı ve bunu da eserinde belirtmiştir. **İnsan sevgisi “Harama karışma, zulüm etme, insan kanı dökme, düşmanlık besleme ve kin gütme”** (Yusuf Has Hâcip, 2003: 112(1433)).

Yusuf Has Hâcip için aile önemlidir ve devletin temelinde aile hayatı vardır. Bu düşünüş ve gelenekçi anlayış, ilk Türk devletlerinden beri var olan “aile devletin temeli” anlayışının devamı niteliğindedir. Türklerde evliliğe önem verilmiş ve evlilik teşvik edilmiştir. Türk atasözlerinde de evlenme'nin teşvik edildiği görülmektedir. Kâşgarlı Mahmûd, sözlüğünde evliliğin önemine dair atasözünü yazmıştır. **“Erngenge eliğ karı böz üm tikemes=**

ergenin donu elli arşın bezden dikilmez yâda ergene elli arşın bez don olmaz” (Kâşgarlı Mahmûd, 2006: I/117). Yusuf Has Hâcip de eserinde: **“Oğula kız al, kızı ere ver; ömrünü dertsiz geçir, ey mes’ûd insan”** (Yusuf Has Hâcip, 2003: 326 (4507)).

Eski Türk toplumu, başarı ve sevinç getiren olaylar için şükranlarını belirtmek amacıyla toylar tertip etmiştir. Özellikle beyler, bu toyları düzenleyip ziyafet vermişlerdir. **“Bunlardan biri düğün ziyâfetidir; biri de- ya bir oğlun doğumu, sünneti dolayısıyla verilen ziyâfetdir”** (Yusuf Has Hâcip, 2003:331 (4575)). Kâşgarlı Mahmûd’un “Kençliyü” dediği yağma sofrası, Hanların düğünlerinde veya bayramlarda otuz arşın yüksekliğinde ve minare gibi, yağma edilmek için yapılmış sofradır (Kâşgarlı Mahmûd, 2006: III/ 438).

Eski Türklerde düğün yemeği, bir nevi birlik beraberliği sağlayan Türk insanını bir araya getiren eğlencedir. Türklerde aile hayatının temelini oluşturan evlenme, düğün yemeği ile başladı. Günümüzde de düğün yemeği geleneğinin devam ettiği görülmektedir. Düğün yemeği, düğün toyu olarak yapılırdı. Düğün, iki gencin evlendiği sırada yapılan büyük bir toydur (Gökalp, 1995: 226). Toy etmek, düğün yapmak, eğlence tertiplemek, ziyafet vermek (Gökyay, 2004: 294) anlamına da gelmektedir. Düğün, bir toydur. Bundan dolayı Harzemşahlar çağında buna, “Kelin toyu”, yani “gelin toyu” da demişlerdir. Düğün aşısı ve açları doyurma anlayışı da bütün Türklerin müşterek inançlarından biriydi (Ögel, 2001: 269). Düğünden başka doğum nedeniyle de toy tertip edildiğini söyleyebiliriz. Manas doğduğu zaman babası Yakup Han, ak kısrağ kestirmiş ve bu atın etinden toy vermiştir (Manas Destanı, 2002: 30).

“Ölü aşısı” yani “yuğ aşısı”, Türklere mahsus bir gelenektir. İslamiyet öncesi ve sonrası devirlerde uygulanan bir gelenektir. Divanı Lügat-it Türk’te ölü aşısı için **“yuğ basan”** denilmiş ve açıklamasında ise ölü gömüldükten sonra yenen yemek denilmiştir (Kâşgarlı Mahmûd, 2006: I/398). Yuğ aşısı töreni (ölü aşısı), defin töreniyle ve ölümler kültürüyle bağlı en eski törenlerden bir tanesidir. Ölü aşısı töreninin en ilkel şekli, Tayga ormanlarında kalmış olan Şamanist gelenekleri devam ettiren boylarda tespit edilmiştir (İnan, 2000: 189). En eski Türk adetlerinden bir tanesi olan Ölü aşısı, İskitler döneminden beri halen devam edip gelmektedir. İskitlerde ölü kafilelerine yemek çıkarılır ve yemeklerin hepsinden birer parça ayırıp ölüne önüne koyarlardı (Herodotos, 2006: 324). İskitlerden sonrada bütün Türk devletlerinde yuğ ve yuğ aşısı geleneği devam etmiştir. Yusuf Has Hâcip de doğal olarak bu gelenekle ilgili eserinde bahsetmiş ve eserinin kahramanı olan Ay Toldı için yuğ aşısı yapıldığını söylemiştir. **“Oğlu, Ay Toldı için ölüm aşısı yaptı; fakirlere gümüş ve ipekli kumaşlar dağıttı”** (Yusuf Has Hâcip, 2003: 121 (1564)). **“Yahut bir ölü için yapılan yog yaşı olur yahut biri bir rütbe alınca, başkalarına ziyâfet çeker”** (Yusuf Has Hâcip, 2003: 331 (4577)).

Türkler, barışı seven ve dost olduğu kişilere vefa duygusu ile bağlı insanlar olmuşlardır. Böylece barış ve dostluklarını anlatan bazı semboller geliştirip kullanmışlardır. “Tuz ve ekmek hakkı”, bu sembollerden biri olup barış ve dostluğun devam ettirilmesi anlamına gelmektedir. Tuz, ekmek gönderme âdeti, Türklerde bulunan kökü geçmişe dayanan eski adetlerdendir. Bu âdetin hedefi bir nevi barış teklifi ve dostluk mahiyetindedir. “Tuz ekmek hakkı” deyimi; Türklerde dostluk, bağlılık, minnettarlık, şükran, vefa, samimiyet, fedakârlık, mertlik

dürüstlük, cömertlik ve misafirperverliğin gösterilmesidir. Türkler son derece mert ve dürüst kişiliğe sahip karakterde bir millettir. Türklerde aynı sofradan yemiş ve yoldaşlık yapmış kişiler arasında güçlü bir bağ kurulmuş olurdu. Türklerde pek erken çağlarda meydana gelmiş ve kökleşmiş bir anlayışa göre; aynı sofradan alınan rızk yani “tuz ve ekmek” kişiler arasında sağlam bir dostluk hukuku meydana getirmekteydi. Başka bir deyişle, bu kişiler arasında “tuz-ekmek hakkı” doğmaktaydı. Bu hukuk da onlar için bütün kötülüklerin yolunu kapatmakta, sonsuz bir dostluğun ve arkadaşlığın yolunu açmaktaydı. Birlikte aynı sofradan yemek yiyen kişiler, ebediyen dost ve arkadaş olmaktaydılar (Koca, 1977: 60; Koca, 2005: 202). Birbirini tanımayan iki kişi, bir münasebetle birbirlerinin ekmeklerini ve yemeklerini yerler. Aynı sofradan alınan nasip ile ikram edilenin minneti onlara bütün bir ömür unutulamayacak samimiyetin ve dostluğun kapılarını açar (Elçin, 1966: 165). Yusuf Has Hâcip için de bu samimiyet çok önemlidir ve vefakârlık daima ön plandadır. **“İnsanlara güler yüz göster ve onlara tatlı sözle tuz-ekmek yedir”** (Yusuf Has Hâcip, 2003:305 (4222)). **“Eğer uzun ömür dilersen, cömert ol; mümkün mertebe tuz-ekmeği esirgeme”** (Yusuf Has Hâcip, 2003:309 (4279)). **“Âlimlere karşı sert ve kaba bir dil kullanma; tuz-ekmek yedir, saygı göster ve hurmet et”** (Yusuf Has Hâcip, 2003:314 (4350)). **“İnsan olanlar tuz ekmek hakkını gözeterek, bunu verene canlarını feda ederler”** (Yusuf Has Hâcip, 2003: 414 (5797)). **“Tuz ekmek hakkını gözetken varımı; ben onu altın, gümüş ve gevhere gark edeyim”** (Yusuf Has Hâcip, 2003: 472 (6584)).

Yusuf Has Hâcip, eserinde Türk toplumunun geleneği ve yaşam tarzı ile bütünleştiğini ve bir arada bulunduğunu, toplum içinde tuz-ekmek hakkı tabiriyle vefakâr olmanın çok önemli olduğunu belirtmiştir. “Tuz ekmek hakkı” ile toplumun birlik ve beraberliğindeki gücün dayanışma ve yardım severlik olduğunu göstermiştir.

SONUÇ

Sonuç olarak kıymetli bir edebi eser olan Kutadgu Bilig, çağları aşan bir bilgi hazinesidir. Şüphesiz bu eser bir çok bakımdan kaynak bir edebi eserdir. Çalışmada eseri Türk kültür tarihi ve gelenekleri bakımından ele alındı. Kutadgu Bilig onuncu yüzyılda yazılmış olmasına rağmen çok köklü bir gelenek kültürü üzerine bina edilmiş olduğunu tespit edildi. Kutadgu Bilig, Yusuf Has Hâcip’in ömrünü harcayarak meydana getirdiği ve tecrübelerini yansıttığı dev bir başyapıttır. Yusuf Has Hâcip, Türk devlet yönetiminde uygulanacak edep ve erkânın nasıl olması gerektiğini ince ayrıntılarıyla ve Türk devlet felsefesi ile yansıtmıştır. Eserinde Türk devlet anlayışının binlerce yıllık birikimini kullanarak göstermiştir ki Türk tarihine ve devlet anlayışına oldukça vakıf biridir. Yusuf Has Hâcip’in görevi, Karahanlı sarayında önde gelen rütbelilerden birisi olan Has Hacıpliktir ve bizzat hükümdarın danışmanlığında bulunmuş olmalıdır. Kutadgu Bilig, Türk eğitim sisteminde başlı başına ders olabilecek kıymette edebi bir eserdir. Kutadgu Bilig, hakkında pek çok inceleme ve çalışma daha 1930’larda başlamasına rağmen yeterli değildir ve yeni bir çok araştırma ve yayın yapılabilir.

KAYNAKÇA

- Ana Britanica Ansiklopedisi. (2004). İstanbul.
- Baltacıoğlu, İ. H. (1972). Türk'e Doğru. İstanbul: İş Bankası Yayınları.
- Chavannes, E. (2007). Batı Türkleri (Çin Kaynaklarına Göre). M. Koç (Çev.). İstanbul: Selenge Yayınları,
- Çetin, A. (2010). Kutadgu Bilig'de Türk Aile kültüründe Bir Babanın Oğul İmajı Ya Da Süregiden Bellek/Kültür. Millî Folklor, Yıl 22, Sayı 85.
- Gökyay, O. Ş. (2004). Dedem Korkudun Kitabı. İstanbul: Meb Yayınları.
- Dilâçar, A. (2003). Kutadgu Bilig İncelemesi. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Elçin, Ş. (1966). Tuz Ekmek Hakkı Deyimi Üzerine. Reşit Rahmeti ARAT İçin. Ankara: TKAE Yayınları.
- Ergin, M. (1996). Orhun Abideleri. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Eski T'ang Tarihi (Chiu T'ang-Shu, Çin Kaynaklarında Türkler). (2006). İ.Toğan, G. Kara, C. Baysal (Çev.). Ankara: TTK Yayınları.
- Genç, R. (2002). Karahanlı Devlet Teşkilatı. Ankara: TTK Yayınları.
- Gökalp, Z. (1995). Türk Medeniyeti Tarihi. İstanbul: Toker Yayınları.
- Güngör, E. (1996). Kültür Değişmesi ve Milliyetçilik. İstanbul: Ötüken Yayıncılık.
- Herodotos Tarih. (2006). M. Ökmen. (Çev.). İstanbul: İş Bankası Yayınları.
- İbni Mühennâ Lûgati. (1988). A. Battal (Çev.). Ankara: TDK Yayınları.
- İnan, A. (2000). Tarihte ve Bugün Şamanizm. Ankara: TTK Yayınları.
- İnan, A.(1988). Makaleler ve İncelemeler I, II. Ankara: TTK Yayınları.
- İslam Ansiklopedisi. (2007). İstanbul: TDV Yayınları.
- Jên-t'ang, C. (1968). T'ang Devrindeki Doğu Göktürkleri Hakkında Yeni Belgeler. Taipei.
- Kâşgarlı Mahmûd. (1996). Divanü'l Lugati't- Türk I, II, III. B. Atalay (Çev.). Ankara: TDK Yayınları.
- Koca, S. (1977). Türklerde Tuz-Ekmek Hakkı. Millî Kültür, 7, 57-61.
- Koca, S. (2005). Selçuklularda Ordu ve Askerî Kültür. Ankara: Berikan Yayınevi.
- Liu Mau Tsai. (2006). Doğu Türkleri (Çin Kaynaklarına Göre). E. Kâhya- D. Banoğlu (Çev.). İstanbul: Selenge Yayınları.
- Manas Destanı. (2002). T. Gülensoy (Çev.). Ankara: Akçağ Yayınları.
- Meydan Larousse Ansiklopedisi. (1990). İstanbul.
- Oğuz Destanı (1972). Z. V.Toğan (Çev.). İstanbul.
- Orkun, H. N. (1994). Eski Türk Yazıtları. Ankara: TDK Yayınları.
- Ögel, B. (2001). Türk Kültürünün Gelişme Çağları. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları.
- Yusuf Has Hacıp. (2003). Kutadgu Bilig. Ankara: TTK Yayınları.

SUMMARY

Traditions and ceremonies are parts of the system of rules which manage people's lives. This system consists of living things which are developed by language, morality, law and are mostly inspired by mythology. In other words, traditions are the rules which strengthen national union and plan national culture. We call these rules as 'norm'. A social norm is a rule telling people what to do, where to do, and how to do in society. (Baltacıoğlu, 1972: 31-33; Güngör, 1996: 88) Norms represent information and appliances conveyed from generation to generation. It is mostly occurred in the nations adherent to traditions. Customs and traditions gradually became essential rules and formed the basis of law of state which was just tribes before. (Ana Britanica, 2004: 17/324; İslam Ansiklopedisi, 2007: 34/87; Meydan Larousse, 1990: 9/769) In this study, we analyse a special work about traditions. This work not only is a diplomacy and advise book but also throws a light on Turkish culture history. Turkish steppe culture has such a long history that it had thousands years history even in the tenth century A.D. Yusuf Has Hacib, knowing about this history, mentions about it in his book. Kutadgu Bilig is not viewed enough from a perspective of Turkish culture history. In this study, traditions which are important elements of Turkish history will be handled. Also, we will discuss the appliances of Turkish traditions by Turkish rulers and governors.

One of the precious books of Turkish history is Kutadgu Bilig and its writer is Yusuf Has Hacib, a famous statesman and philosopher. It is a modern work. Although it was written many centuries ago, it can answer the questions of today and tomorrow. But, unfortunately it is not known the work's high value by primary and high schools. It shows us Turkish civilizations while there was a primitive feudal system in Europe. This work written in Karahan Turkish State era to teach policy and government to statesmen and public was extended to Bugrahan. In this book, Yusuf Has Hacib wrote down the valuable information about Turkish culture and history and made a fundamental work. It is one of the significant book written in the eleventh century. Each civilization has some realities and works to protect and survive themselves. Belonging to a civilization means belonging to the realities of the civilization. Improvishment of them leads to improvishment of the civilization while enrichment of them leads to enrichment of the civilization. In this respect, physical and moral values are important for continuity of the nations (Altan, 2010:126). This study is essential for reminding Turkish traditions which are shining like pearl in Kutadgu Bilig.

Turkish traditions and ceremonies are main elements keeping the nation together. Turkish traditions are not stable and unchangeable, on the contrary they are innovative. Also, traditions strengthen national cooperation. Thanks to this, Turks made the states easily where they lived because the base of the states were traditions. Moreover, sometimes they more highlighted than the state. Yusuf Has Hacib, from Balasagun and knowing their importance, said that to the ruler; **'if the rulers obey the customs and traditions properly, public will obey them properly, too'** (Yusuf Has Hacib, 2003: 159(2111)). This sentence means that; traditions and customs are more significant than the ruler. So, you must obey them to protect the system and the government. Here we see that there was Turkish state system thousand years ago and it had a philosophy.

Yusuf Has Hacib knew not only Arabic and Iran languages, culture and western classics but also Turkish cultures and worlds before İslam. Yusuf Has Hacib took into consideration traditions and customs while he was writing Kutadgu Bilig. Also in Göktürk tablets Yusuf Has Hacib said “İlig tutup törüğ itmiş,” yada Türk budunun ilin törüsin tutabirmiş (Turks govern the state) and Oguz rulers listen to the public , if the sky is above you and the ground is below you who can destroy your nation’. Here ‘tuta birmek’ means govern, ‘itbirmek’ means organize, ‘törü’ means custom and law. Yusuf Has Hacib wrote Kutadgu Bilig as a custom and law book. (Dilâçar, 2003: 28; Ergin, 2006: 17). He especially emphasize ceremonies and traditions.